

МІСЦЕ МИТНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Ковальчук І. В.,

*доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного
університету
ORCID: 0009-0007-7467-5317
e-mail: ivankovalchuk@vntu.edu.ua*

Ковальчук І. В. Місце митного права в системі права України.

У статті розкрито місце і роль митного права в системі права та охарактеризовано зв'язок митного права з іншими галузями права України. Показано, що митне право має змішану правову природу. Адже для митного права характерні ознаки як публічної, так і приватної галузі права. З одного боку митне право має адміністративну природу, оскільки воно регулює діяльність органів стягнення митних податків, що реалізують державну митну політику, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань державної митної справи. З іншого боку, великого значення набувають відносини приватного змісту, врегульовані митним правом, зокрема, здійснення різних видів підприємницької діяльності в зоні митного контролю (відкриття магазину безмитної торгівлі, відкриття митного складу), діяльність митних брокерів, надання органами доходів і зборів платних послуг.

Аргументовано, що митне право набуває особливого значення для кожного громадянина та одночасно забезпечує інтереси усього суспільства у сфері переміщення через митні кордони нашої держави матеріальних і духовних цінностей, надбань світової та української науки і культури, результатів та процесів господарської діяльності, трудових та інтелектуальних активів, туристичних, комунікативних та світоглядних інтересів.

Наголошено, що у складних умовах російсько-української війни митне право має величезне значення для держави, оскільки стоїть на захисті її економічних інтересів. Відповідно митне право України виконує такі завдання: нормативне забезпечення митної політики та митної справи держави; визначення правового статусу суб'єктів митних правовідносин; встановлення відповідальності за порушення митних правил і митного законодавства та порядку їх застосування; визначення порядку створення, реорганізації та ліквідації митних органів; закріплення правових і організаційних основ пе-

реміщення через державний кордон України товарів та інших предметів; регулювання порядку митного контролю; встановлення порядку стягнення мита та інших податків, порядку митного оформлення товарів, в тому числі декларування товарів та інших предметів; здійснення комплексного контролю за валютними операціями; забезпечення здійснення заходів щодо захисту інтересів споживачів товарів і додержання учасниками зовнішньоекономічних зв'язків державних інтересів на зовнішньому ринку; забезпечення реалізації та розвитку міжнародного співробітництва у митній сфері.

Узагальнено, що митне право – це комплексна галузь права, система правових норм, які регулюють суспільних відносин, пов'язаних із переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон України. В складних умовах повномасштабної війни рф проти України значно зросла роль митного права України, завдяки якому налагоджено ефективну логістику в Україні, через наш кордон на заході та півдні країни постійно відбувається експорт та імпорт товарів, необхідних для підтримки Збройних Сил України та всього українського народу. Цінність митного права в тому, що завдяки йому та іншим галузям права, усі процеси перетину державного кордону України відбувалися безпечно і за визначеними правилами, в Україні функціонує Державна митна служба України (Держмитслужба), яка має важливе значення для економічного розвитку України. Глобальні завдання сучасного митного права полягають у якісному регулюванні митної діяльності, адже митниця сьогодні виконує одну з важливих функцій – захист економічних інтересів країни і сприяння в забезпеченні заходів державної та громадської безпеки.

Ключові слова: митне право, митна справа, митні відносини, договір перевезення, Україна.

Kovalchuk I.V. The place of customs law in the law system of Ukraine.

The article reveals the place and role of customs law in the legal system and describes

the relationship between customs law and other branches of Ukrainian law. It is shown that customs law has a mixed legal nature. After all, customs law has characteristics of both the public and private branches of law. On the one hand, customs law has an administrative nature, as it regulates the activities of customs tax collection bodies that implement state customs policy, state policy in the field of combating offenses during the application of legislation on state customs matters. On the other hand, private relationships regulated by customs law, in particular, the implementation of various types of business activities in the customs control zone (opening a duty-free trade store, opening a customs warehouse), the activities of customs brokers, the provision of paid services by revenue authorities, are gaining great importance.

It is argued that customs law acquires a special importance for every citizen and at the same time ensures the interests of the entire society in the sphere of movement across the customs borders of our state of material and spiritual values, assets of world and Ukrainian science and culture, results and processes of economic activity, labor and intellectual assets, tourist, communicative and worldview interests.

It was emphasized that in the difficult conditions of the Russian-Ukrainian war, customs law is of great importance for the state, as it protects its economic interests. Accordingly, the customs law of Ukraine performs the following tasks: normative support of the customs policy and customs affairs of the state; determination of the legal status of subjects of customs relations; establishment of responsibility for violation of customs rules and customs legislation and the procedure for their application; determination of the order of creation, reorganization and liquidation of customs bodies; consolidation of the legal and organizational foundations of the movement of goods and other items across the state border of Ukraine; regulation of the customs control procedure; establishing the procedure for collecting customs duties and other taxes, the procedure for customs clearance of goods, including the declaration of goods and other items; implementation of complex control over currency transactions; ensuring the implementation of measures to protect the interests of consumers of goods and compliance by participants in foreign economic relations with state interests in the foreign market; ensuring the implementation and development of international cooperation in the customs sphere.

In general, customs law is a complex branch of law, a system of legal norms that regulate social relations related to the movement of goods and vehicles across the customs border of Ukraine. In the difficult conditions of the Russian Federation's full-scale war against Ukraine, the

role of Ukrainian customs law has significantly increased, thanks to which effective logistics have been established in Ukraine, through our border in the west and south of the country there is constant export and import of goods necessary for the support of the Armed Forces of Ukraine and the entire Ukrainian people. The value of customs law is that, thanks to it and other branches of law, all processes of crossing the state border of Ukraine took place safely and according to certain rules, the State Customs Service of Ukraine (State Customs Service) functions in Ukraine, which is of great importance for the economic development of Ukraine. The global tasks of modern customs law consist in high-quality regulation of customs activities, because customs today performs one of the important functions - protection of the country's economic interests and assistance in ensuring state and public security measures.

Key words: customs law, customs affairs, customs relations, contract of carriage, Ukraine.

Постановка проблеми. В сучасних умовах війни росії проти України реформа митниці та митної системи залишається одним із пріоритетів для України. Як справедливо зазначив заступник Міністра фінансів України з питань європейської інтеграції Юрій Драганчук, «ефективна митна система є однією з головних складових фінансової стійкості України та безпеки кордону в умовах війни й післявоєнного відновлення. І Україна досягла значного прогресу щодо виконання євроінтеграційних зобов'язань у реформуванні митниці, про що свідчить висока оцінка Єврокомісії. Передусім це успіхи введення українського митного законодавства у відповідність до законодавства ЄС, де Україна виконала свої зобов'язання на 80%, а також вже імплемтувала майже третину Митних стандартів ЄС» [1].

Захист України і звільнення її території від російських загарбників значною мірою залежить від здатності митних органів забезпечити порядок перевезення через державний кордон товарів, транспортних засобів, тварин та інших предметів, стягнення митних платежів та здійснення митного контролю. Митниця повинна відігравати центральну роль у виявленні й переслідуванні контрабанди та інших суттєвих злочинів в митній зоні [2]. У зв'язку з цим органи державної влади України на період дії правового режиму воєнного стану запровадили низку першочергових заходів, які спрямовані на забезпечення оптимальних умов функціонування митниці України. Крім цього, євроінтеграційний вектор України вимагає приведення її законодавства, в тому числі у сфері правового регулювання надання митних послуг, до європейських стандартів. З огляду на вказане актуального

значення набуває характеристика митного права, визначення його сутності, місця і ролі в системі права України, характеристики правового регулювання митних відносин із надання митних послуг.

Мета дослідження. Розкриття місця і ролі митного права в системі права України.

Стан опрацювання проблематики. Становлення та розвиток митного права України, розкриття особливостей правового регулювання митних відносин висвітлювали у наукових працях українські вчені, зокрема: А. Годяк, О. Ілюшук, Н. Коваль, В. Копейчиков, Б. Кормиш, А. Мазур, В. Мицик, Я. Павлович-Сенета, Д. Приймаченко, І. Співак, В. Опришко, Т. Корнева, Ю. Шемшученко, В. Шкарупа, М. Шульга та ін.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, митна справа в Україні - це діяльність органів публічної влади, що стягують митні платежі, контролюють переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України, формують та реалізують митну політику України. Митна справа була і є важливою складовою зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності держави [3]. Україна, як суверенна європейська держава, має власну економіку, а її взаємини між економіками інших держав світу здійснюються через торгівлю, господарські договори, ринкові операції тощо. Міжнародні економічні відносини України з іншими державами виступають як результат обміну товарами, послугами і фінансовими активами, які мають ринкову ціну. Україна як і кожна держава намагається контролювати процеси переміщення товарів через свої кордони з метою захисту власних економічних інтересів.

Зі становленням України як незалежної держави врегулювання митної справи стало одним із пріоритетних завдань України. Одним з перших нормативно-правових актів України, який заклав основу формування митного права був Закон України «Про митну справу в Україні» від 25 серпня 1991 р., який визначив правові основи організації митної справи в Україні, основні засади діяльності її митних органів. У ст. 1 Закону України «Про митну справу в Україні» від 25 серпня 1991 р. зазначалося, що Україна як суверенна держава самостійно створює власну митну систему і здійснює митну справу. Митна справа започатковувалася як елемент зовнішньої політики України та зовнішньоекономічної діяльності [4, с. 6.]. Згодом було прийнято низку інших важливих нормативно-правових актів України, що сприяло формуванню митного права як сукупності правових норм різної галузевої належності, що встановлюються (санкціонуються) державою і призначені для регулювання суспільних відносин у зв'язку з переміщенням

товарів та транспортних засобів через митний кордон України.

Сьогодні, коли Україна підтвердила свій Євроінтеграційний вибір та досягла безвізового режиму з країнами Європейського Союзу, митне право набуває особливого значення для кожного громадянина та одночасно забезпечує інтереси усього суспільства у сфері переміщення через митні кордони нашої держави матеріальних і духовних цінностей, надбань світової та української науки і культури, результатів та процесів господарської діяльності, трудових та інтелектуальних активів, туристичних, комунікативних та світоглядних інтересів [5, с. 7].

Митне право – відносно нова галузь права, хоча митна справа існує з давніх часів. Серед вчених юристів України відсутня однастайність у питанні про те, чи є митне право самостійною галуззю права. Деякі науковці виокремлюють митне право в окрему самостійну галузь права, інші - окрему комплексну галузь права, ще інші визначають митне право як підгалузь чи інститут адміністративного права.

Низка українських науковців, зокрема А.І. Годяк, О.М. Ілюшук, Я.П. Павлович-Сенета та інші вважають, що митне право має змішану правову природу. Адже для митного права характерні ознаки як публічної, так і приватної галузі права. З одного боку митне право має адміністративну природу, оскільки воно регулює діяльність органів стягнення митних податків, що реалізують державну політику у сфері державної митної справи, шляхом вчинення виконавчих і розпорядчих дій в публічних інтересах. З іншого великого значення набувають відносини приватного змісту, врегульовані митним правом, зокрема, здійснення різних видів підприємницької діяльності в зоні митного контролю (відкриття магазину безмитної торгівлі, відкриття митного складу), діяльність митних брокерів, надання органами доходів і зборів платних послуг, тощо. Ще одним чинником, що підтверджує публічно-приватний зміст митного права є метод правового регулювання цієї галузі, який має імперативно-диспозитивний характер, та перетворює митне право із права державного управління на право громадянина вільно обирати спосіб та форму переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України [5, с. 6-7].

Найбільш раціональною видається позиція науковців, які відзначають комплексність митного права. Одним з активних прихильників такої наукової позиції є професор Д. Приймаченко, який характеризує митне право як комплексну галузь права, що передбачає систему правових норм різної галузевої приналежності, встановлених (санкціонованих) державою, що врегульовує суспільні відносини, пов'язані з фор-

муванням та реалізацією митної політики. На думку Д. Приймаченка митне право є важливим елементом національної безпеки, сприятливою можливістю формувати й реалізовувати власну митну політику та здійснювати митну справу, що в цілому є невід'ємним атрибутом економічної складової державного суверенітету України [6]. Прихильниками даного підходу є також Б. Кормич, Н. Коваль, А. Мазур та інші, які наголошують, що митне право можна визначити як комплексну галузь права, яка складається із різних правових інститутів і правових норм, що регулюють суспільні відносини в галузі державної митної справи [4, с. 7; 7, с. 31–43]. Погоджуємося з цією позицією, оскільки вважаємо, що митне право для регулювання однотипних митних відносин використовує норми різних галузей права України. Наприклад, інститут митних платежів регулюється фінансово-правовими нормами, правоохоронна діяльність митних органів – адміністративним і кримінальним правом. Митне право містить і норми міжнародного права [8].

Деякі науковці розглядають митне право як самостійну галузь права України. Зокрема, таку позицію обґрунтував В. Мицик в своїй науковій праці, присвяченій поняттю, місцю й ролі сучасного митного права та його складових: міжнародного, національного і позитивного митного права [9, с. 76–77]. У межах даного підходу такої ж думки дотримується Т. Корнева, яка вважає митне право самостійною спеціальною галуззю права України [10, с. 21].

Деякі науковці відносять митне право до підгалузі адміністративного права, наголошуючи на тому, що під час притягнення фізичних і юридичних осіб до відповідальності за порушення митних правил необхідно керуватися нормами адміністративного законодавства. Проте як зазначають А.І. Годяк, О.М. Ілюшук, Я.П. Павлович-Сенета та інші, предмет досліджуваної галузі цим далеко не обмежується, оскільки охоплює і інститут митного оформлення, і інститут митного режиму, порядок здійснення митного контролю, і правила стягнення митних платежів, які виходять з інших галузей права. Проте, зводячи митне право до рівня підгалузі адміністративного права, самі дослідники відзначають звуження предмета митно-правового регулювання і деяких питань митно-тарифної політики. Вчені цілком правильно зазначають, що митне право розширює межі предмета адміністративного права і охоплює сукупність правових норм, які регламентують суспільні відносини, що виникають у процесі діяльності митних органів з питань захисту економічних інтересів держави та здійснення економічної охорони державного кордону, зовнішньо-торгівельної та митної політики [5, с. 27].

Цікавими є наукові думки авторитетних вчених України, зокрема Копейчикова, В. Опришка, В. Шкарупи, М. Шульги та інших про те, що в Україні склалася нова самостійна галузь права – митне право України. Ці вчені також переконливо доводять, що правовою основою митної діяльності є митне право, що складає самостійну комплексну галузь права, предметом якого є суспільні відносини, що виникають у процесі переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України та в процесі діяльності митних органів з питань здійснення економічної охорони кордону, зовнішньо-торгівельної та митної політики [5, с. 28].

Митне право як галузь права, наука і навчальна дисципліна перебуває у тісному зв'язку і взаємозалежності з іншими галузями права України. Насамперед, митне право тісно пов'язане з конституційним правом. Стаття 2 чинної Конституції України наголошує, що «територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою». Конституційні положення, які містяться у інших нормах, що стосуються митної справи, знаходять своє подальше втілення у нормах митного права, зокрема п. 9 статті 92 Конституції України до виключного визначення законами України відносить питання щодо митної справи. Зазначені конституційні положення деталізуються у статті 1 Митного кодексу України, де зазначено, що законодавство України з питань державної митної справи складається з Конституції України, Митного кодексу України, інших законів України, що регулюють зазначені відносини, з міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також з нормативно-правових актів, виданих на основі і на виконання Митного кодексу і інших законодавчих актів [11].

Як вище зазначалося, митне право пов'язане з адміністративним правом. Митні органи як і інші органи виконавчої влади функціонують на єдиних принципах. Як і адміністративному праву, митному праву притаманний переважно імперативний метод регулювання. Крім того, порушення митних правил є різновидом адміністративних правопорушень, що передбачає застосування норм Митного кодексу України як норм спеціального права, а також субсидіарно норм Кодексу України про адміністративні правопорушення у тій частині, яка не врегульована митним законодавством. Саме тому, здійснюючи правоохоронну діяльність, працівники митних органів звертаються до норм Кодексу України про адміністративні правопорушення. Особливий зв'язок митного права простежується з фінансовим правом. Справа в тому, що митні органи є суб'єктами фінансової діяльності держави, які знаходять своє вираження у формуванні доходної частини державного бюджету.

Фінансово-правові аспекти митного законодавства полягають у використанні положень, встановлених в нормах фінансового права, зокрема у Податковому і Бюджетному кодексах України, інших законодавчих актів.

Митне право має також тісний зв'язок з цивільним правом. У сфері митної справи суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності використовують і норми цивільного законодавства. Договори про надання послуг, про перевезення вантажів, про зберігання товару, заставні зобов'язання – усе це сфера регулювання цивільного права. Митне законодавство містить бланкетні норми, у яких містяться посилання на цивільно-правові норми [8, с. 4].

З вищенаведеного випливає, що митне право – це комплексна галузь права, що представляє собою систему правових норм різної галузевої належності, які встановлюються або санкціонуються державою й призначені для регулювання митної діяльності, зокрема, здійснення державної внутрішньої і зовнішньої митної політики; встановлення та сплати податків і зборів; встановлення порядку переміщення через митний кордон України товарів, транспорту та інших предметів; визначення процедури митного контролю та митного оформлення тощо [5, с. 29-30]. Вважаємо, що митне право має комплексний характер, становить важливу складову і невід'ємну частину правової системи України. Митне право як галузь права передбачає юридичну цілісність, тобто таку сукупність норм, що зосереджені у взаємопов'язаних інститутах права. Поєднуючи в один комплекс інститути права, митне право як галузь права тим самим забезпечує регулювання, стабільність цілої сфери життєдіяльності суспільства. В цьому полягає її інструментальна цінність. Тому галузь права можна також визначити і як сукупність логічно взаємопов'язаних інститутів права, що регулюють відповідну сферу суспільних відносин [12, с. 548-549].

В складних умовах російсько-української війни митне право має величезне значення для держави, оскільки стоїть на захисті її економічних інтересів. Відповідно митне право України виконує такі завдання: нормативне забезпечення митної політики та митної справи держави; визначення правового статусу суб'єктів митних правовідносин; встановлення відповідальності за порушення митних правил і митного законодавства та порядку їх застосування; визначення порядку створення, реорганізації та ліквідації митних органів; закріплення правових і організаційних основ переміщення через державний кордон України товарів та інших предметів; регулювання порядку митного контролю; встановлення порядку стягнення мита та інших податків, порядку митного оформлення това-

рів, в тому числі декларування товарів та інших предметів; здійснення комплексного контролю за валютними операціями; забезпечення здійснення заходів щодо захисту інтересів споживачів товарів і додержання учасниками зовнішньоекономічних зв'язків державних інтересів на зовнішньому ринку; забезпечення реалізації та розвитку міжнародного співробітництва у митній сфері.

Як галузь права митне право характеризується власним предметом і методом правового регулювання. Для того, щоб визначитися в питанні про місце митного права в системі права України, необхідно з'ясувати, що є предметом та методом правового регулювання митних відносин. Основним критерієм для визначення галузі права виступає окремий предмет правового регулювання та метод правового регулювання. Як справедливо вважає М. Шульга виявлення предмета й методу правового регулювання є досить складним і одночасно актуальним завданням [13, с. 124-130].

Більшість вчених правознавців предметом митного права визначають сукупність суспільних відносин, зокрема в сфері митної справи і митної політики, що виникають при визначенні порядку створення, реорганізації, ліквідації та діяльності митних органів; організації та здійсненні митного контролю; встановленні порядку митного оформлення товарів; стягнення податків та зборів; встановленні відповідальності за порушення митних правил і порядку їх застосування; здійсненні заходів щодо захисту інтересів споживачів товарів і додержанні учасниками зовнішньоекономічних зв'язків державних інтересів на зовнішньому ринку, а також при забезпеченні реалізації та розвитку міжнародного співробітництва у митній сфері. При визначенні предмета митного права необхідно враховувати сферу митної справи, що охоплює будь-які дії, пов'язані з переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон; практичну реалізацію ними наданих для здійснення митної діяльності повноважень; наявність у ній специфічного об'єкта регулювання – це товари, тобто будь-яке рухоме майно, у тому числі валюта, валютні цінності, електрична, теплова, інші види енергії і транспортні засоби [5, с. 11-12].

Митному праву України, як комплексній галузі права, притаманний як імперативний метод, так і диспозитивний метод правового регулювання. Імперативний метод ґрунтується на відносинах влади та підпорядкованості. В таких відносинах лише одна із сторін має право визначати свою власну волю та вимагати від іншої (підпорядкованої) відповідного реагування, відповідної правової поведінки. Так, держава визначає порядок і умови переміщення товарів через митний кордон, порядок здійснення мит-

ного контролю та митного оформлення тощо. Імперативність є головною ознакою адміністративного впливу (формулювання та визначення обов'язкових до виконання приписів, заборон, обмежень і дозволів), який є основним у правовому регулюванні суспільних відносин в процесі здійснення митної справи [14, с. 11-12].

Висновки. Таким чином, митне право, як комплексна галузь, займає важливе місце в системі права України. В складних умовах повномасштабної війни рф проти України значно зросла роль митного права України, завдяки якому налагоджено ефективну логістику в Україні, через наш кордон на заході та півдні країни постійно відбувається експорт та імпорт товарів, необхідних для підтримки Збройних Сил України та всього українського народу. Цінність митного права в тому, що завдяки йому та іншим галузям права, усі процеси перетину державного кордону України відбувалися безпечно і за визначеними правилами, в Україні функціонує Державна митна служба України (Держмитслужба), яка має важливе значення для економічного розвитку України. Глобальні завдання сучасного митного права полягають у якісному регулюванні митної діяльності, адже митниця сьогодні виконує одну з важливих функцій – захист економічних інтересів країни і сприяння в забезпеченні заходів державної та громадської безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пріоритети під час війни: міжнародні партнери сприятимуть посиленню безпекової функції Держмитслужби на кордоні: веб-сайт. URL: <http://www.customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/prioriteti-pid-chas-viini-mizhnarodni-partneri-spriiatimut-posilenniu-bezpekovoyi-funktsiyi-derzhmitsluzhbi-na-kordoni-1124>.
2. Навіщо митниці функції оперативно-розшукової діяльності і слідства? Економічна правда: веб-сайт. URL: <http://www.epravda.com.ua/columns/2024/02/21/710230/>.
3. Митна справа в Україні: веб-сайт. URL: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki>.
4. Кормич Б.А. Митне право : навчально-метод. посібник. Освітні програми підготовки здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра в Національному університеті «Одеська юридична академія» галузі знань – 08 «Право», 29 «Міжнародні відносини», спеціальності – 081 «Право», 293 «Міжнародне право». Одеса : Фенікс, 2021. С.6.
5. Митне право України : навч. посібн. / А.І. Годяк, О.М. Ілюшик, Я.П. Павлович-Сенета. Львів : СПОЛОМ, 2017. С. 6-7.
6. Приймаченко Д.В. Митне право / Енциклопедія Сучасної України / Редкол. : І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. URL : <https://esu.com.ua/article-64699>.
7. Приймаченко Д.В., Мазур А.В. Місце митного права в системі права: шлях до парадигми. Митна справа. 2012. № 6. С. 31–43. Кормич Б.А. Митне право : навчально-методичний посібник. Одеса : Фенікс, 2012. С. 31–43.
8. Митне право конспект лекцій для студентів денної та заочної форми навчання. URL: <http://pli.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/.pdf>.
9. Мицик В.В. Поняття, місце і роль сучасного митного права та його складових: міжнародного, національного і позитивного митного права країни. *Український часопис міжнародного права*. 1994. № 1. С. 76–77.
10. Корнева Т. Митне право як самостійна спеціальна галузь права. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 9. С. 21.
11. Митний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45, № 46-47. № 48. Ст. 552.
12. Шемшученко Ю.С. Галузь права / Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 1 : А–Г. С. 548-549.
13. Шульга М.Г. Поняття митного права. Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб.. Харків, 2000. Вип. 42. С. 124–130.
14. Співак І.В. Митне право: навчальний посібник. Київ, 2022. С. 11-12.